

УДК 37.01 (075.8)

кандидат педагогічних наук, доцент Михнюк М.І.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»

ОНТОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. В даній статті розглянуто онтологічні характеристики базових понять, що розкривають сутність і специфіку розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів.

Ключові слова: професіоналізм, розвиток, професійний розвиток, саморозвиток, викладач спеціальних дисциплін.

Аннотація. В данной статье рассматриваются онтологические характеристики базовых понятий, которые раскрывают сущность и специфику развития профессиональной культуры преподавателей специальных дисциплин профессионально-технических учебных заведений.

Ключевые слова: профессионализм, развитие, профессиональное развитие, саморазвитие, преподаватель специальных дисциплин.

Annotation. The ontological characteristics of the basic concepts that reveal the nature and specifics of the professional culture of teachers of special subjects in vocational schools are discussed in this article.

Key words: professionalism, development, professional development, self-development, teacher of special disciplines.

Вступ. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства об'єктивно зростають вимоги до професіоналізму викладачів спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів, які мають бути готовими до постійного оновлення педагогічних і методичних знань, освоєння нових інформаційних джерел стосовно розвитку як загальної, так і професійної культури, оперативно реагувати на зміни в професійно-педагогічній галузі. Ці вимоги мають забезпечити особистісний професійний розвиток фахівця.

Розвитку потенціалу особистості присвятили свої праці вітчизняні і зарубіжні вчені Г. Балл, С. Маралов, А. Маслоу, В. Межуєв, В. Рибалка, С. Рубенштейн та ін.; формування і розвиток особистості педагога в системі неперервної педагогічної освіти вивчали С. Архангельський, С. Гончаренко, І. Зимня, І. Зязюн, С. Коновець, В. Кремень, В. Кудіна, Н. Кузьміна, М. Левіна, Н. Ничкало, О. Пехота, О. Отич, С. Сисоєва, С. Слатьонін, Т. Шамова та ін.

Однак, особистісному розвитку викладачів спеціальних дисциплін була приділена недостатня увага.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення онтологічних характеристик базових понять розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу статті. Проблема особистісного розвитку педагога вважається однією з важливих у психолого-педагогічної науці і практиці. Перш ніж аналізувати стан розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю, розглянемо теоретичні підходи до обґрунтування понять «розвиток», «розвиток особистості», «професійний розвиток», «саморозвиток». У тлумачному словнику української мови слово «поняття» пояснюється як думка, що віддзеркалює в узагальненій формі предмети та явища дійсності, зв'язки між ознаками, якостями, властивості цих предметів та явищ [1, с. 1426].

Дослідження наукових джерел виявило, що «розвиток» розглядається як фундаментальна категорія психології, яка широко використовується в різних її сферах; природно здійснюваний процес кількісних і якісних змін у матерії, свідомості, суспільстві; об'єктивно існуючий фактор; цінністю [2, с. 60].

С. Рубінштейн розглядав розвиток, як «складний і тривалий процес формування особливості, як набування індивідом соціальної якості в спілкуванні і спільній діяльності з іншими людьми» [3, с. 13]. Російський дослідник І. Харламов у розвитку особистості вбачає взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються в удосконаленні її пізнавальної і творчої діяльності, збагаченні світогляду, моральності, поглядів і переконань

[4, с. 62-63]. Поняття «розвиток», стверджував В.Межуєв, може бути застосоване лише по відношенню до людини: «Розвиток не є тотожне будь-яким змінам живих або неживих тіл, речей і організмів..., так як об'єкт, що змінюється, є пасивним об'єктом змін, а не суб'єктом» [5, с. 51]. Так, саме життя людини безпосередньо пов'язане з її розвитком. В енциклопедії освіти зазначено, що «розвиток людини – це зміни послідовні, пов'язані з певними етапами її життєвого шляху, зміни прогресивні, тобто такі, що характеризують її рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структура і функціональне вдосконалення...» [6, с. 786].

Розвиток особистості з позиції педагогічної науки академік С. Гончаренко розглядає, як «процес її формування протягом всіх вікових періодів життя, метою якого є оволодіння особистістю загальнолюдською культурою та привласнення культури шляхом індивідуальної інтерпретації та оцінки» [7, с. 283]. Завдання розвитку, як вважає українська дослідниця О. Отич, полягає в тому, щоб людина навчилася адекватно розв'язувати кожен кризу, тоді в неї сформується можливість підійти до наступної стадії розвитку більш адаптивною і зрілою особистістю [8, с. 289]

Незважаючи на те, що розвиток і формування є різними явищами, однак процес розвитку є неможливий без формування, оскільки розвиватися (змінюватися) можуть тільки ті, які вже мають існуюче становлення. У психології виявлено, що всі попередні фази розвитку особистості пов'язані з сучасними, при цьому попередні не зникають, а перебудовуються і входять в склад нових. Вона виокремила такі види здібностей особистості до розвитку: здібність утримувати і зберігати все позитивне і акумулювати результати розвитку; здібність активізувати потенційний зміст своєї свідомості; здібність створювати дещо нове у світі, собі, розширюючи при цьому сферу потенційного [9, с. 23]. Психічному розвитку особистості властива відповідна варіативність і мобільність. Тобто, процес розвитку можна розуміти як вищу форму її динаміки і накопичення нових можливостей у мотиваційно-потребній і пізнавальній сфері особистості викладача.

У психолого-педагогічній науці виділяється *професійний розвиток*. Професійний розвиток особистості в освітній галузі досліджували О. Абдуліна, С. Белозерцев, А. Маркова, А. Міщенко, В. Сластьонін та ін. Процес професійного розвитку Л. Мітіна розглядає через оцінку стану мотиваційної і операційної сфер професійної діяльності. Вчена до основних компонентів мотиваційної сфери включає такі: професійне покликання, наміри, потреби у професійній праці, професійні нахили, мета професійної діяльності, професійні установки, готовність до професійної діяльності, професійні інтереси, професійна спрямованість, професійне мислення, професійна свідомість [10].

«Професійний розвиток» на думку В. Слободчикова і Є. Ісаєва, – це фундаментальна здібність людини становитися і бути справжнім суб'єктом свого життя, перетворювати свою життєдіяльність в предмет практичного перетворення [2, с. 66]. На думку А. Маклакова, стремління до саморозвитку не означає стремління до якогось недосяжного ідеалу. Найбільш важливе стремління особистості – це домогтися конкретної мети або відповідного соціального статусу [11, с. 486]. З позиції психоаналізу тенденція до індивідуального саморозвитку розуміється як рух до свободи (К. Юнг) і рух до вдосконалення (А. Адольф). В гуманістичній психології особистісне зростання означає незалежність особистості, стремління до зрілості і психологічного здоров'я (К. Доджира); послідовному задоволенню більш високих потреб (А. Маслоу). У процесі дослідження психолого-педагогічних джерел було виявлено, що саморозвиток, як специфічний процес, є багатоплановим і неоднозначним. В. Маралов стверджує, що «досить важко виділити послідовність дій, які характеризують саморозвиток» [2, с. 80]. Це обумовлено багатьма причинами, однак самою важливою з них є існування різних форм саморозвитку. До основних форм саморозвитку вчений відносить: самоствердження, самовдосконалення, самоактуалізацію.

Поняття «самоствердження» у психології розглядається як «специфічна діяльність в рамках саморозвитку з виявлення і підтвердження своїх відповідних якостей особистості, рис характеру, способів поведінки і

діяльності» [2, с. 82]. В основі даної діяльності лежить потреба людини у самоствердженні, яка синтезується з первинних потреб конкурентного існування серед інших особистостей та проявляється у формі таких мотивів: бути як всі; бути краще інших. Дані мотиви тісно взаємопов'язані з мотивами самовдосконалення, самоактуалізації.

Самовдосконалення є найбільш адекватною формою саморозвитку, яке в першу чергу визначає стремління бути кращим, стремління до деякого ідеалу, набуває ті риси і якості, яких у особистості не було раніше. Тобто, самовдосконалення є процесом усвідомленого управління розвитком особистості своїх якостей і здібностей. Позитивним аспектом самовдосконалення є особистісне зростання. Самовдосконалення особистості необхідне для того, щоб найбільш повно зреалізувати себе в житті, а через самореалізацію зрозуміти і набути сенс життя, яке характерне уже для більш високої форми саморозвитку – самоактуалізації. За визначенням автора теорії самоактуалізації особистості А. Маслоу, самоактуалізація – це уміння людини стати тим, ким вона здібна стати [12, с. 90].

Важливими чинниками самоактуалізації особистості А. Маслоу вважає такі, як: фізичне, емоційне та інтелектуальне занурення у себе, визначення і подальше вивчення власних здібностей, визначення свого темпу та ритму саморозвитку, вибір задачі, яку можна вирішити у конкретний час; оволодіння навичками, які можна застосовувати в інших заходах, щоб точніше виявити сферу своїх інтересів [12, с. 132]. Самоактуалізація особливості протікає на відповідних стадіях індивідуальності як пошук засобів і способів означити себе, як процес повного само прояву і використання внутрішніх потенційних можливостей в актуальному досвіді. Розглядаючи професійну самоактуалізацію вчена вважає, що вона є процесом пошуку індивідуального стилю професійної діяльності, визначення для себе професійних перспектив, встановлення нових професійних цілей, стремління до гармонійного розкриття свого творчого потенціалу [13, с. 102]. Отже, саморозвиток є важливою складовою професійно-педагогічної діяльності, що визначається як процес

якісної, цілеспрямованої свідомої зміни особистісної сфери педагога, що забезпечує формування дослідницьких умінь, як елемента професійної культури викладача [6, с. 802].

До структурних компонентів професійного розвитку В. Сластьонін відніс такі: орієнтація на особистість вчителя, розвиток і реалізацію його творчого потенціалу; фундаменталізація педагогічної освіти як умова професійної гнучкості, мобільності фахівця, його здібності до професійного саморозвитку; системно-цілісний підхід до особистості вчителя і процесу його становлення і розвитку; необхідність взаємозв'язку, координації різних етапів професійного становлення педагога [14, с. 126].

Розвиток професійної культури викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю буде ефективним тоді, якщо він буде неперервним. Основною метою такого розвитку є орієнтація викладача на задоволення цілісної системи пізнавальних і духовних потреб, необхідних у його професійному зростанні, яку забезпечує відповідне освітнє середовище. Орієнтація культури на особистісний розвиток особистості викладача передбачає таку організацію, яка забезпечує проявлення таких основних властивостей суб'єкта розвитку, як активність, усвідомленість і свобода. В даному випадку активність виступає та проявляється у здібності до внутрішньої детермінованої дії, яка виражається у творчості, що спрямоване на оновлення діяльності і носить усвідомлений характер. Усвідомлена активність з однієї сторони вимагає відображення зовнішнього світу, а з іншої – звернення до здібностей самопізнання суб'єкта: самоспостереження, самоаналізу, самоконтролю в процесі професійної педагогічної діяльності.

Вищою формою розвитку особистості, яка обумовлена високим рівнем самосвідомості педагога є свобода. Розуміння сутності свободи заключається в тому, що свободу неможливо вирішити и передбачити. Свобода вибору розвитку ґрунтується на особистісній відповідальності пере собою та іншими. У прагненні свободи І. Філіпчук вбачає такий розвиток особистості, який виховує в неї гідність, самоповагу, рівноправність у стосунках з іншими,

розвиток її індивідуальної свідомості, самостійності поглядів і думок [8, с. 320]. Свобода може представлятися в різних формах: як свобода вибору особистісного розвитку, як творча свобода, яка передбачає не тільки вибір зовні, а і створення нових можливостей для задоволення потреб самовираження особистості педагога [15, с. 29].

У розвитку професійної культури викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю мають значення поняття «потенціал педагога», «професійний потенціал педагога». Потенціал людини являється однією з її сутнісних якостей-властивостей. Потенціал особистості педагога розглядається як цілісний образ, який включає в себе цільовий і когнітивний компоненти. На думку Л. Макарової, потенціал педагога розглядається як сукупність можливостей особистості, спеціаліста в галузі професійної діяльності, які можуть бути мобілізовані у професійній діяльності для досягнення поставленої мети [16, с. 61].

У своєму дослідженні О. Кісельова систематизувала зміст поняття «потенціал педагога»: в особистісний потенціал включаються професійні знання, уміння, навички, мотиви, творча спрямованість, морально-етичні цінності (Т. Маслова); культурно-виховний потенціал (В. Косицин); творчий потенціал, інтегративні якості особистості (Н. Дворцова); професійно-педагогічний потенціал педагога як один з показників професійної адаптації молодого фахівця (А. Тарбін); сукупність можливої взаємодії творчих і професійних цінностей (М. Ситнікова) [14, с. 168-169].

Професійний потенціал педагога об'єднує в собі різнопланові і різнорівневі аспекти професійно-педагогічної діяльності викладача спеціальних дисциплін. О. Кісельова стверджує, що професійний потенціал педагога и педагогічний потенціал співвідносяться як частка і загальне: професійний потенціал означає сукупність якостей, здібних бути активними у професійній галузі, в той час коли професійний потенціал є частиною особистісного потенціалу і визначає можливості фахівця в педагогічній діяльності з передачі соціального досвіду і надання допомоги у його засвоєнні [14, с. 171].

Отже, професійний потенціал педагога впливає на ефективність професійно-педагогічної діяльності викладачів спеціальних дисциплін, в процесі якої активізуються такі особистісні знання, уміння, якості-властивості, які забезпечують єдність процесів розвитку, що впливає на результативність цієї діяльності в цілому.

На кожному етапі розвитку професійна культура викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю знаходиться на певному рівні розвитку й ефективно функціонує лише в конкретному часовому періоді зберігання професійної культури викладача на одному і тому ж [17, с. 112]. При переході від одного етапу розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін до іншого ускладнюються потреби, змінюються мотиви, життєві позиції педагога, так як на кожному етапі свого розвитку особистість педагога сама вибудовує систему своїх потреб. Окрім того, на думку О. Кисельової, розвиток і реалізація професіонала-педагога забезпечується низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів вчена відносить такі: державна політика у галузі освіти, яка регулює соціальний заказ суспільства до педагога; організація професійного середовища з регламентованим змістом, який пред'являється до професійних якостей фахівця; культурно-освітнє середовище, в якому педагог виступає і як споживач, і як діяч культури; безпосереднє стеження, що забезпечує умови праці педагога; рівень розвитку особистості на різних етапах педагогічної діяльності. У ролі суб'єктивних факторів виступають психологічні особливості дорослої людини; характер освоєння і розвитку професійної діяльності; індивідуальність педагога [14, с. 256-257].

Так як результат професійно-педагогічної діяльності викладача спеціальних дисциплін залежить як від наявності особистісних якостей, так і від зовнішніх умов, велика увага надається саме організації професійного середовища, яка передбачає: включення педагога у діяльність розвиваючого характеру; створення умов для дослідницького пошуку і творчості педагога; застосування різноманітних форм розвитку професійної свідомості; освітнє

інформаційне поповнення професійного середовища; забезпечення можливості передачі педагогічного і виробничого досвіду тощо [14, с. 257].

Висновок. Таким чином, для нашого дослідження є важливим здійснення аналізу сутностей таких базових понять, як «розвиток», «професійний розвиток», «саморозвиток», «самовдосконалення», «самоактуалізація», «професійний потенціал педагога», які складають основу розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю професійно-технічних навчальних закладів.

Література:

1. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТОО «Перун», 2004. – 1440 с.

2. Маралов В. Г. *Основи самопознання и саморозвития: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений* / В. Г. Маралов. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 256 с.

3. Ігнатівич О. М. *Психологічні основи розвитку фахової інноваційної культури професійних працівників* / О. М. Ігнатівич. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 288 с.

4. Харламов І. Ф. *Педагогика* / І. Ф. Харламов. – М. : Высшая школа, 1990. – 575 с.

5. Межуев В. М. *Культура как философская проблема* / Вадим Михайлович Межуев // *Вопросы философии*. – 1982. – № 10. – С. 53-62.

6. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: гол. ред. В.І. Кремень*. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

7. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник* / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

8. Отич О. М. *Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти: [Монографія]* / Олена Миколаївна Отич, [за ред. І. А. Зязюна]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 752 с.

9. Анциферова Л. И. *Личность в динамике: некоторые итоги в динамике* /

Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1992. – №5. – С. 12-25.

10. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М., 1998. – 208 с.

11. Маклаков А. Г. Общая психология : Учебник для вузов / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2008. – 583 с.

12. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу ; [пер. с англ.]. – М. : «Рефбук» ; К. : «Ваклер», 1997. – 304 с.

13. Санжиева Я. Б. Профессиональное развитие педагогов в условиях последипломного образования: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Санжиева Янжсима Богдановна. – М., 2002. – 328 с.

14. Кисельова О. О. Теория и практика развития профессионально-педагогического потенциала : : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Санжиева Янжсима Богдановна. – М., 2002. – 387 с.

15. Горшкова В. В. Проблема субъекта в педагогике / В. В. Горшкова. – Л., 1991. – 77 с.

16. Макарова Л. М. Преподаватель высшей школы: индивидуальность, стиль, деятельность : монография / Л. М. Макарова. В 2 ч. Ч. 2. – М. ; Тамбов, 2000. – 143 с.

17. Коломієць А. М. Інформаційна культура вчителя початкових класів: Монографія / А. М. Коломієць. – Вінниця : ВДПУ, 2007. – 379 с.

References:

1. Velykyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy / Uklad. i hol. red. V. T. Busel. – K. : Irpin' : VTO «Perun», 2004. – 1440 s.

2. Maralov V. G. Osnovy samopoznaniya i samorazvitija: Ucheb. posobie dlja stud. sred. ped. ucheb. zavedenij / V. G. Maralov. – M. : Izd. centr «Akademija», 2002. – 256 s.

3. Ihnatovych O. M. Psykholohichni osnovy rozvytku fakhovoyi innovatsiynoyi kul'tury profesiynykh pratsivnykiv / O. M. Ihnatovych. – K. : Tsentр uchbovoyi literatury, 2009. – 288 s.

4. Harlamov I. F. Pedagogika / I. F. Harlamov. – M. : Vysshaja shkola, 1990.

– 575 s.

5. Mezhuev V. M. *Kul'tura kak filosofskaja problema / Vadim Mihajlovich Mezhuev // Voprosy filosofii.* – 1982. – № 10. – S. 53-62.

6. *Entsyklopediya osvity / Akad. ped. nauk Ukrayiny: hol. red. V. I. Kremen'.* – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.

7. Honcharenko S. U. *Ukrayins'kyj pedahohichnyj slovnyk / Semen Ustymovych Honcharenko.* – K. : Lybid', 1997. – 376 s.

8. Otych O. M. *Mystetstvo u systemi rozvytku tvorchoyi individual'nosti maybutn'oho pedahoha profesiynoho navchannya : teoretychnyy i metodychnyy aspekty : [Monohrafiya] / Olena Mykolayivna Otych, [za red. I. A. Zyazyuna].* – Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 2009. – 752 s.

9. Anciferova L. I. *Lichnost' v dinamike: nekotorye itogi v dinamike / L. I. Anciferova // Psihologicheskij zhurnal.* – 1992. – №5. – S. 12-25.

10. Mitina L. M. *Psihologija professional'nogo razvitija uchitelja / L. M. Mitina.* – M., 1998. – 208 s.

11. Maklakov A. G. *Obshhaja psihologija : Uchebnik dlja vuzov / A. G. Maklakov.* – SPb. : Piter, 2008. – 583 s.

12. Maslou A. *Psihologija bytija / A. Maslou ; [per. s angl.].* – M. : «Refe-buk» ; K. : «Vakler», 1997. – 304 s.

13. Sanzhieva Ja. B. *Professional'noe razvitie pedagogov v uslovijah poslediplomnogo obrazovanija: dis. ... doktora ped. nauk : 13.00.08 / Sanzhieva Janzhima Bogdanovna.* – M., 2002. – 328 s.

14. Kisel'ova O. O. *Teorija i praktika razvitija professional'no-pedagogicheskogo potenciala : : dis. ... doktora ped. nauk : 13.00.08 / Sanzhieva Janzhima Bogdanovna.* – M., 2002. – 387 s.

15. Gorshkova V. V. *Problema sub#ekta v pedagogike / V. V. Gorshkova.* – L., 1991. – 77 s.

16. Makarova L. M. *Prepodavatel' vysshej shkoly: individual'nost', stil', dejatel'nost' : monografija / L. M. Makarova. V 2 ch. Ch. 2.* – M. ; Tambov, 2000. – 143 s.

17. Kolomyets' A. M. *Informatsiyana kul'tura vchytelya pochatkovykh klasiv: Monohrafiya / A. M. Kolomyets'.* – Vinnytsya : VDPU, 2007. – 379 s.